

Др Горан КОМАР, коаутор: Угљеша СКОКО
Херцег Нови

ПРВООТКРИВЕНИ СРЕДЊОВЈЕКОВНИ НАТПИСИ НА ПОДРУЧЈУ ОПШТИНЕ ПЉЕВЉА

САЖЕТАК: Током 2022. године откривен је први средњовјековни ћирилички натпис на општинској територији Пљеваља, а нешто касније и други. И поред вриједних вишедеценијских напора стручњака на освјетљавању историје овог подручја, које је лежало на траси древних трговачких путева и имало доста повољан географски положај, напора који су умногоме усмјеравани ка упознавању средњевјековног периода, није се до данас успјело у проналажењу ћириличког писаног споменика из тога доба. Овај резултат је тим прије занимљив, јер се споменик налази на доста забаченом, крајном предјелу. Но мјерила и критеријуми ранијих времена нису ни слични данашњим. У раду се настоји скренути пажња на привредне и црквено-културне прилике у касном средњем вијеку, те учинити напор ка тумачењу преосталог дијела натписа у селу Кава, као и потпуно тумачење натписа у селу Рудићи.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: ћирилица, натпис, Пљевља, нахија, Кава, Рудићи, средњи вијек.

Натпис је у селу Кава, југозападно од Чајнича, пронашао Угљеша Скоко. Ово село се налази у подручју Буковице¹ која припада општини Пљевља. Ужи локалитет носи име Скјовине. Стећак је постављен изнад десне обале дугачке Бавчића ријеке која се улива у Ћехотину². У средишту села Кава постоји велико средњовјековно гробље са стећцима на локалитету Чајновица, а недалеко од тог мјеста, узводно око 500 метара и црквиште на узвишењу званом Дуб. Осим средњовјековних надгробних споменика у селу Кава, ова рјечна удолина чува и гробља у селима Рудићи, Плањско и Мељена. Бавчића ријека протиче између планинских гребена Рујевице и Маринца, а најближа црква се налази у селу Стречање испод Рујевице. Посвећена је Успењу Пресвете Богородице као и Саборна црква у Чајничу, а у предању се приписује немањићком периоду. Цркву су 1924. године обновили Максим Т. Бојовић и његови синови Тодор и Озрен. Крећући се из Чајнича рјечном долином Бавчића ријеке, пролази се подножјем села: Писоница, Шапићи, Рађевићи, Рудући, Дужице, Заставе, Крћевине, Плањско и Мељена.

Објављен је драгоцјен рад Гордане Томовић о средњовјековној нахији Кава којим је упућено на њен смјештај, привредни развој и становништво на темељу турских пописа 1468/9. и 1477. Живи топоними водили су убицирању нахије у сјеверозападни дио територије Пљеваља под планином Ковач. Нахија је забиљежена у

¹ Ружа Ћук, *О трговцима пљеваљског краја у средњем веку*, Гласник Завичајног музеја Пљевља, књ. 5, 2006, 20-21. Аутор казује да жупа није убицирана. Такође, да је једно од првих поменутих насеља (1329) и да се свакако налазила на Дринском путу. Трговци из Буковице су пословали са Дубровчанима и са њима склапали компаније.

² Горан Комар, Угљеша Скоко, Синиша Ћеха, *Средњовјековни споменици Чајнича, Требиње*, 2019. Претежни дио гробаља средњег вијека са црквиштима на територији Чајнича лежи у кањонима и долинама ријека које пресијецају чајнички плато.

саставу вилајета Херцеговина у кадилуку Дрина који је 1468. године обухватао Соко, Самобор, Кукањ, Милешево, Дубштицу, Бохорић, Поблаће и Каву. Предио чува топониме који указују на античке и средњовјековне старине, поглавито рударску и топионичарску дјелатност³. О генералној линији историјског развоја овог краја писао је проф. Сима Ћирковић. Језгро пљеваљског краја била је средњовјековна жупа Брезница која се помиње 1296. године, а која је била смјештена дуж ријеке која се данас зове Ћехотина. У дубровачким архивалијама помиње се од 1348. године мјесто Брезница које се до краја вијека више не помиње. Овом раду, као илустративни прилози, придодате су фотографије стећака на локалитетима Подграђе и Марина шума⁴. Споменик типа сљемењака у Мариној шуми спада у врло репрезентативне споменике средњег вијека. Најважнија гробља на територији општине помиње истраживач стећака Југославије Шефик Бешлагић. Ову територију карактерише доминација споменика типа сандука средњих димензија као уосталом и читаво босанско Подриње, мада се у гробљу села Глиснице виђају крупнији примјерци⁵. Може се рећи да овај простор одликује присуство великог броја добро обрађених надгробних споменика. Присутан је и значајан број

³ Др Гордана Томовић, *Нахија Кава (1468/9-1477)*, Гласник Завичајног музеја Пљевља, књ. 5, Пљевља, 2006, 41-42. Такође: Ђуро Тошић: *Континуитет насељености пљеваљског краја од праисторије до успостављања турске власти*, у: Гласник Завичајног музеја 1, Пљевља, 1999, 39-53; Слободан Мишовић, *Становништво пљеваљског краја*, Пљевља, 2013, 41. Помиње старе цркве и градове у периоду власти династије Немањић; Синиша Мишић, *Потарје у средњем веку*, Гласник Завичајног музеја Пљевља, књ. 5, 2006, 16; Владета Петровић, *Пљеваљски крај у позном средњем веку*, Гласник Завичајног музеја Пљевља, књ. 2, 2001, 77-78. Разматра положај и сруктуру утврђења у овом подручју.

⁴ Сима Ћирковић, *Пљевља у средњем вијеку*, у: Зборник: Историја Пљеваља, Пљевља, 2009. Уредник др Славенко Терзић.

⁵ Šefik Bešliagić, *Stećci. Kataloško-topografski pregled*, Sarajevo, 1971, 431-435.

украшених (Пижури, Побраће, Матаруге...), а такође и црквишта која леже усред средовјечних гробаља⁶. Одређене важне некрополе пљеваљског краја описао је и Будимир Свркота⁷. Масивни надгробни споменици из периода касног средњег вијека су углавном обиљежје земаља русашке господе и подизани су током XV вијека⁸.

У литератури је истакнут значај планине Ковач као мјеста трговачког транзита, а пут се описује као изузетно тежак⁹.

Присуство српских кнезова у XV вијеку казују турски пописи. До конца XV вијека, Пљевља су биљежила веома снажан економски раст, а предјели попут Каве могли су бити значајни и у том контексту. Током 1486. помиње се кнез Вук Божидаревић, а у XVI вијеку кнез Петар и брат му поп Степан¹⁰.

И поред присуства бројних гробаља средњег вијека на простору Пљеваља, међу којима се истиче озбиљан број са споменицима високог занатског и умјетничког домашаја, као и гробаља која чувају велики број споменика, до данас није пронађен ниједан средњовјековни ћирилички натпис. Ово је први. „Премда је у жижи светског и домаћег научног интересовања више од једног века било римско насеље код

⁶ Сретан Петковић, *Манастир Света Тројица у Пљевљима*, Завичајни музеј Пљевља, 2008, 7, 11. Аутор казује о индицијама присуства манастира и прије турског освајања 1465. године.

⁷ Будимир Свркота, *Некрополе на Ромчу, Глисници и Побраћу*, Гласник Завичајног музеја Пљевља, књ. 6, 2007, 117-136.

⁸ Душан Спасић, *Средњовековни град Раван*, Гласник Завичајног музеја Пљевља, књ. 2, 2002, 60-69.

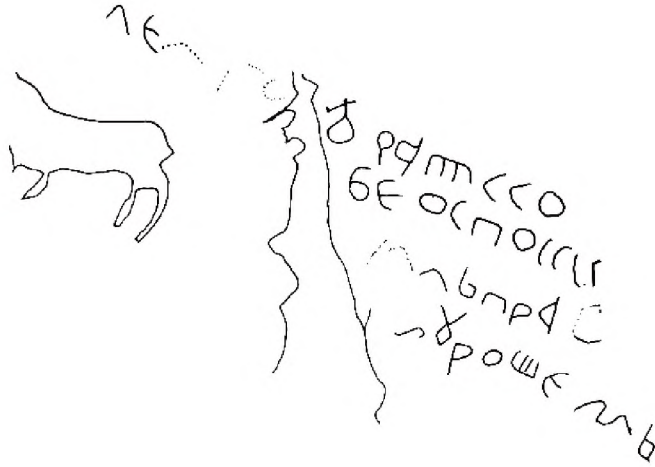
⁹ Тибор Живковић, *Пљеваљски крај у раном средњем веку*, Гласник Завичајног музеја Пљевља, књ. 2, 2001, 14. Срђан Рудић, *Пљеваљски крај у путописима XVI века*, Гласник Завичајног музеја Пљевља књ. 2, 2001, 130-131.

¹⁰ Ема Миљковић, *Пљевља као седиште херцеговачког санџака*, Гласник Завичајног музеја Пљевља, књ. 8-9, 2013, 124.

Пљеваља у селу Комини, загонетни муниципијум S, ни истраживачи средњовековне историје нису занемарили овај крај. Сачувани су разноврсни извори - западни, латински, првенствено дубровачки, српски и турски - који обилују подацима за политичку, културну и привредну историју пљеваљског краја, што је омогућило да се разјасне општи токови историје друштва у том подручју како у већим делима, тако и у посебним студијама¹¹.

Натпис у селу Кава лежи на усамљеном преваљеном сљемењаку са постољем који је знатно оштећен (сл. 1). Ситуиран је на његовој дужи западној страни коју по средини расијеца широка и дубока пукотина као последица дугогодишњег отицања воде и хемијског растакања материјала. Лијево од пукотине види се представа животиње. Сјеверна ужа страна је украшена стилизованим крстом. Нажалост, западна страна сљемењака, лијево од пукотине која је јасно назначена на нашем цртежу, веома је оштећена и процес осипања и одлубљивања материјала у облику мноштва ситних крхотина је актуелан. Десно од пукотине сачуван је већи број слова и управо тај дио натписа омогућио је извјесне реконструкције које треба доживјети као изношење одређених могућности. Наравно, јасно се виде неке ријечи и дијелови ријечи: два имена и два глагола.

¹¹ Гордана Томовић, *Брезница*, Гласник Завичајног музеја Пљевља, Пљевља, књ. 1, 1999, 69, нап. 1.

(ase) le(/i bw)Y ratko

(vi:q se)be ... ospokw

... q prav

... Uro[emq.

Читање: Овдје лежи Боја Ратковић. Себе оспокоји ... прави ... Урошем.

Лично име Боја које уводимо хипотетички, пројектовано је на двијема чињеницама. Прво, уз горњу ивицу споменика, у његовом дијелу десно од пукотине, може се видјети јасно и релативно дубоко уклесано слово Л које свакако припада почетним ријечима натписа: А се (или: Се) лежи. На тај начин могуће је одредити зону у коју је било

усјечено име покојника које извјесно завршава словом Јат. Тако би име било састављено од три слова која је донекле, и поред интензивног круњења површине споменика, могло бити назначено трагом дјеловања глијета старог мајстора. Коначно, без било какве претензије да повезујемо рецентна презимена на територији Пљеваља, желимо подсјетити на присуство у овим крајевима презимена Бојовић. Слово Јат је сасвим кључно за препознавање презимена Ратковић у даљем току натписа у селу Кава.

Облик слова у значајно оштећеном натпису уклесаном на неравној површини ипак допушта да, захваљујући детекцији низа словних знакова, натпис смјестимо у вријеме од завршнице XIV до друге половине XV вијека. Слово Јат је изведено са омчом – постаментом који тендира троугластој форми (иако заобљених углова), а ступ се пружа са средине омче, па такав облик можемо повезати са старијим периодима из којих су дотекли ћирилички натписи и записи на простору Босне и Хума. Слово М је изразито широког захвата, са „кљуном“ који сеже до доње линије и заобљеним, а слова Т и Ш су са четири усправне линије, што се виђа у средњовјековним натписима, иако то није чест случај. Сва остала сачувана слова су уобичајеног облика за натписе XIV–XV вијека, с тим што можемо примијетити да се слово У са дугачким рачвама сусреће у натписима средине XV вијека.

Иако тешко оштећен, овај натпис има јако велики значај. На доста пространој општинској територији Пљеваља постоји јако велики број средњовјековних гробаља представљених стећцима. Ипак, тек сада смо у могућности понудити први стари епитаф који највјероватније припада XV вијеку.

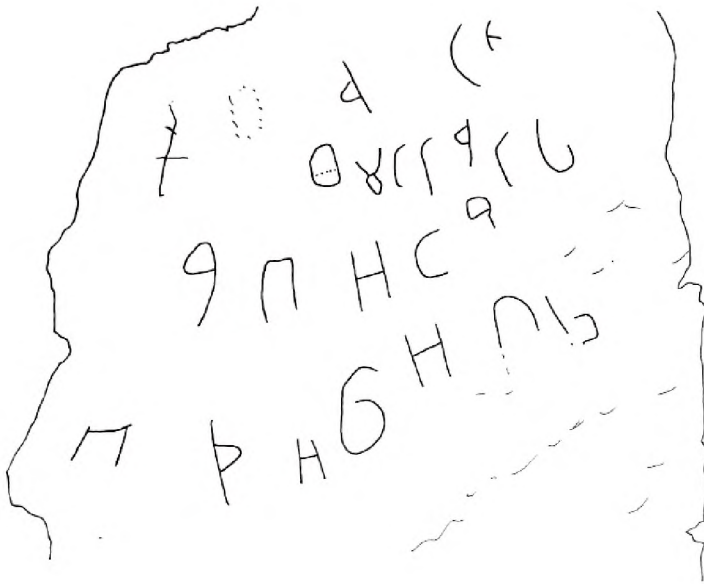
Приликом ове истраживачке екскурзије у селу Кава, истражили смо велику средњовјековну некрополу која лежи у близини споменика са

натписом. Врло значајан детаљ у рељефу овог краја је стијена Кавски Брањ испод које се простире комплекс гробља. Ова некропола својим положајем и организацијом у простору неодољиво подсјећа на ону која храни натпис Петка крстјанина под Соко градом у Пиви. Састоји се из три дијела, опет са споменицима типа сандука који су распоређени на три хумке основне оријентације исток–запад. Сами споменици су различите оријентације. У горњем, источном крају некрополе виђају се споменици солидније обраде типа сандука са постољем, а међу њима и један димензија: 2,20 x 1,02 x 1 м (сл. 2). На његовој горњој површини, на самом југозападном углу, лежи остатак ћириличног натписа који се није могао реконструисати. Могуће је да је на десној, оштећеној страни споменика лежао почетни дио натписа. У близини, нешто западније, налази се плоча са представом мача доста великих димензија. Сама плоча мјери: 1,90 x 0,70 x 0,50 м, а мач: 1,50 x 0,27 м. Број споменика у овој некрополи износи макар 100.

Бројни споменици на територији Пљеваља, као и другдје на простору Босанског Подриња, у оквиру својих пластичних декоративних представа чувају знак крста (сл. 3), а леже крај црквишта са назначеним потковичастим апсидама.

У селу Рудићи, такође на простору Буковице, постоји старо гробље представљено аморфним или једва обрађиваним споменицима. У питању су гробни билези у облику плоча које су полагане на раке. Поред низа споменика постављених у линијски низ у близини савременог српског гробља, на вишем платоу постоји још неколико плоча, а још изнад, у смјеру села, на гомили или хумци, једна танка плоча. Управо на плочама на платоу лежи једна димензија 1,55 x 0,90 x 0,20 м са вишередним ћириличким натписом који је изведен у врло хаотичној композицији и са упадљиво различитим димензијама слова

(сл. 4). Такве натписе виђамо међу старијим ћириличним натписима посебно на подручју Хума. Према облику слова, овај натпис може припадати XV – XVI вијеку. Ево изгледа и тумачења натписа:

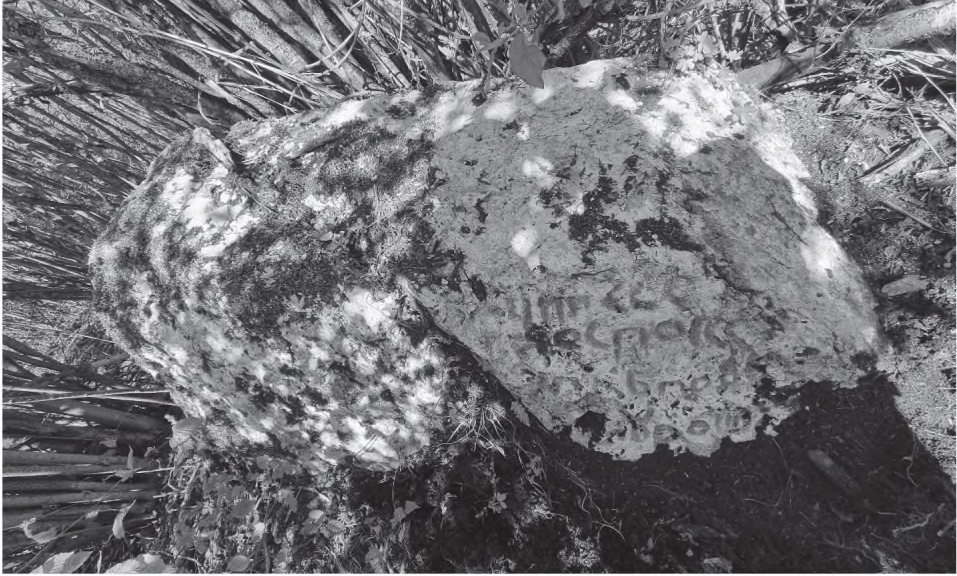

a se
vUkasq
a pisa
pribilq.

Читање натписа: Овдје (лежи) Вукас, а писа Прибил.

Резиме:

Представљена су два средњовјековна ћирилична натписа са подручја Буковице код Пљеваља. Истраживања средњовјековних гробаља на овом подручју богатом стећцима, па и великим некрополама међу којима виђамо и оне са занатски и умјетнички врло солидно обликованим споменицима, трају доста дуго. Ипак, до данас није било налаза оваквих натписа. Може се вјеровати да је подручје Буковице током касног средњег вијека представљало језгро писмености на доста великом простору који је гравитирао негдашњој жупи Брезници. У литератури је помињан значај тог краја и са становишта знатнијег привредног развоја. Свакако да у будућности можемо очекивати још оваквих резултата и доприноса који ће помоћи сагледавању цјеловитије слике средњовјековне писмености у планинским зонама удаљенијим од важних православних манастирских средишта у Пљевљима и Чајничу.

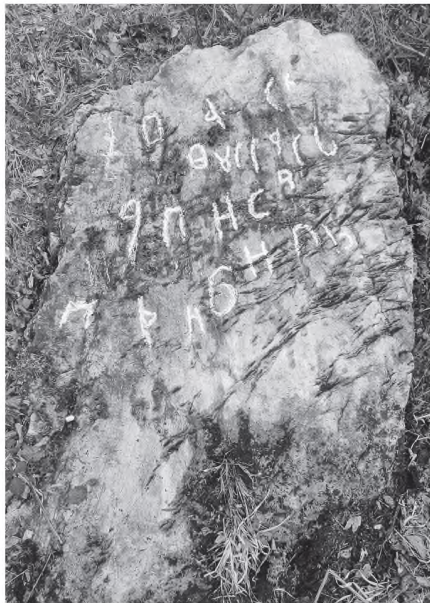
Сл. 1. Усамљени споменик са натписом у селу Кава.

Сл. 2. Већи сандук у склопу некрополе у с. Кава са остацима ћириличног натписа.

*Сл. 3. Знак крста на плочи у саставу велике некрополе у с. Рађевићи
(лок. Пижури).*

Сл. 4. Плоча са натписом Вукаса у с.

Goran KOMAR, Ugljesa SKOKO

THE FIRST MEDIEVAL INSCRIPTIONS DISCOVERED IN THE
MUNICIPALITY OF PLJEVLJA

SUMMARY: Two medieval Cyrillic inscriptions located in Bukovica near Pljevlja were presented. Research of medieval cemeteries in this area which have a large number of stećci (medieval tombstones) and large necropolises, among which we can see some well crafted and artistically shaped monuments which have withstood the test of time. However, so far there have been no other finds with similar inscriptions. It can be assumed that during the late Middle Ages, the area of Bukovica was a heart of literacy in a fairly large area that centred around the former parish of Breznica. Documents mention the importance of this region from the view-point of significant economic development. We certainly hope that further investigation will reveal more findings which will contribute to forming a more complete picture of medieval literacy in mountain areas far away from the important Orthodox monastic centres in Pljevlja and Cajnice.